

Pohjoispohjalaista äännehistoriaa

MATTI PÄÄKKÖNEN *Oulun seudun murteen äännehistoria I*. Sanansisäiset klusiilit aste-vaihtelusuhteineen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 289. Forssa 1971. 228 s.

Äännehistoriallisten murremonografioidemme sarja sai kahdeksan vuoden tauon jälkeen viime syksynä tervetullutta jatkoa, yllä mainitun väitöskirjan, jonka alana ovat Pohjois-Pohjanmaan murteet. Kauan tämä murteisto jo olikin kaivannut selvittäjäänsä. Kirjallisuudessahan se on tähän asti kulkenut rajoiltaan hiukan hahmottomana, äännekannaltaan vain karkein piirtein tunnettuna kokonaisuutena, jota esiteltäessä ei useimmiten ole voitu turvautua muuhun erikoistutkimukseen kuin J. H. Wennolan 1897 ilmestyneeseen suppeaan esitykseen »Äänneopillisia havainnoita Pohjois-Pohjanmaan rantamurteesta» (Suomi III 13). Sen jälkeen kulunut kolmen neljännesvuosisadan kausi

on tehnyt työtä murteen nykyaikaisen tarkastelijan hyväksi jos haitaksikin. Koetelluista metodeista ei ole puutetta, ja muita murteita valaisevaa vertailutaustaa-kin on kertynyt runsaasti, mutta samalla on varsinainen tutkimuskohde, ta-soittumaton vanha murre, alkanut hiljaks-seen luisua tutkijan ulottuvilta. Sitä ilahduttavampaa on, että äännehistoria nyt kuten useimmissa tähänastisissa tapauksis-sa on saanut tekijäkseen murteeseen kiin-ni kasvaneen tutkijan. Matti Pääkkönen on syntyperäisiä oululaisia; väitöskirjas-saan hän on käynyt kuvaamaan varsi-naista äidinkieltään.

Käsittelemäänsä murteistoa Pääkkönen nimittää »Oulun seudun murteeksi», ei siis Pohjois-Pohjanmaan murteeksi tai pohjoispohjalaisiksi murteiksi. Nimen va-linta korostaa aineiston oululaiskeskeisyyt-tä. Painopiste Pääkkösen esityksessä on näet »Oulun seudun murteen sydän-alueella», johon hän lukee murrepohjaa melkoisessa määrin säilyttäneen Oulun kaupungin ja siihen liitetyn Oulujoen pitäjän ynnä lisäksi 13 pitäjää: Iin, Hai-luodon, Haukiputaan, Oulunsalon, Kem-peleen, Lumijoen, Limingan, Tyrnävän, Temmeksen, Siikajoen, Revonlahden, Paavolan ja Rantsilan. Tähän sydän-alueeseen läheisesti liittyvinä siirtymä-murteina hän ottaa huomioon vielä seit-semän pitäjän — Kuivaniemen, Yli-Iin, Kiimingin, Ylikiimingin, Muhoksen ja Utajärven — murteet. Tarkasteltavan alueen ulkopuolelle sitä vastoin jää neljä pohjoispohjalaisten murteiden alueeseen tavallisesti luettua pitäjää: etelässä Patti-joki ja Vihanti, koillisen puoleisissa erä-maassa Pudasjärvi ja Ranua.

Pääkkösen rajaus on puolustettavissa käytännön syin: käsitelty 23 pitäjän alue on semmoisenaan niin laaja, että enem-pien pitäjien tarpomista ei yhdeltä mie-heltä voida kohtuullisesti vaatia. Pudas-järven ja Ranuan poisjättöä Pääkkönen on motivoinut murremaantieteellisinkin perustein. Sen sijaan alueensa etelä-rajan vetoa Siika- ja Pyhäjokilaakson välimaastossa hänen olisi suonut perus-

televan hiukan tarkemmin. Kettunen ja Rapola ovat vetäneet rajan niin, että Pattijoki ja Vihanti kuuluvat vielä Pohjois-Pohjanmaan murteiden puolelle, vasta Saloinen, Pyhäjoki ja Oulainen Keski-Pohjanmaan murteisiin. Pääkkönen (s. 19) puolestaan osoittaa Kettusen rajuusperusteista yhden, *ts*-yhtymän edustuksen, plettäväksi: Pattijoella ja Vihannissa tavataan hänen mukaansa *ht*, ei pohjoispohjalaisittain *tt*, ja tämä sitoisi nämä pitäjät paremmin Keski- kuin Pohjois-Pohjanmaan puolelle. (Lipsahdus Pääkköselle tuntuu sattuneen, kun hän mainitsee *ht*:illä noissa kahdessa pitäjässä olevan heikkoasteisena vaihteluparina *t:n*; ainakin saatavilla olevien tekstinäytteiden mukaan *ht* huomatakseni on vaihtelematon: Pattij. *mehtua* : *mehtot*, *kahtonu* : *kahtot*, Vihanti *ihtekki*.) Kettusen murrekartoista löytyy kuitenkin vielä kymmenkunta muuta ilmiötä, joissa Pattijoen ja Vihannin edustus on merkitty Pohjois-Pohjanmaalle ominaiseksi, vasta Saloisten, Pyhäjoen ja Oulaisten keskipohjalaiseksi: PP sananalk. kaksikonsonanttisuutta ~ KP vain yksikonsonanttisuutta (kartta 1); PP *hapras* ~ KP *hauras* (23); PP abess. *-tta* ~ KP *-ta* (36); PP *kur(j)en*, *kul(j)en* ~ KP vain *kuren*, *kulen* (54); PP *nah(k)an* ~ KP vain *nahan* (59); PP (*sata* :) *sän* ~ KP *sajan* (65); PP *säsa*, *kätessä* ~ KP *sänsa*, *kätensä* (119); PP (ja Saloinen) *kasvā* ~ KP *kasu(v)ā* (139); PP *elä* ~ KP *älä* (141); PP *uo*, *üö*, *ie*-diftongien avartumista ~ KP vain avartumattomuutta (155); PP *avento* ~ KP *ah(a)vento* (161); PP *nättii* ~ KP *nütu* (170). Pääkkösen esitykseen sisältyy kyllä aineistoa, joka osoittaa Kettusen rajanvedon parissa näistä tapauksista arveluttavaksi: myös PP yleisesti *hauras* (s. 211), samoin *sata* : *sajan* ja varsinkin *sattā* : *ei saja* (s. 88). Toisaalta pohjoispohjalainen tyyppi *kuljien* ulottuu Pääkkösenkin mukaan Pattijoelle saakka (s. 65; entä Vihanti?). Olisi toivonut, että varhemmassa tutkimuksessa näinkin vahvasti perusteltu murreraja olisi näillä scuduin tarkistettu piirre piirteeltä.

Pääkkösen aineisto on runsasta ja tuoretta. Esimerkkilauseissa tuntuu vahva paikallisväri, ja tutut äännehistorialliset tyyppisanat ovat monissa tapausryhmissä saaneet raikasta täydennystä murteen erikoissanastosta (esim. sellaiset heikkoasteiset eläinten ja olentojen nimet kuin *männinmäiset*, *suolinmäinen*, *väsinmäisiä*, *luirinmäinen*, *keijunmäiset* s. 28—29; heikkoasteiset *silimiko* 'sängynpeite', *liemiko* ['vaa-
lea, pehmeä'] *karva*, *talaviko* mm. 'joessa talvehtinut lohi' ja vahva-asteiset *silimikko*, *talavikko lohi*, *suwikko oli se saman kesäv varsa*, *hieno hilikko rieska* s. 30—31; *pivusta* mm. 'talvinuotta-apajan uitto-avantojen väli' < *pidusta s. 107). Lu-
kiessa melkein unohtaa, ettei näin edustavan vanhakantaisen aineiston kokonainen ole tälläkään alucella sujunut känden käänteessä: on tarvittu vuodesta toiseen jatkuunutta kielennoppaiden tavoittelua, haastattelun taitavaa ohjailua, jutun kärsivällistä kuuntelua ja täydennykseksi vielä aineksen poimintaa lukemattomista nauhakeloista (yhteensä noin 400 nauhautuntia, josta määrästä puolet tekijän omia äänitteitä). Vain harvoin jää kaipaamaan tietoja jostain luonteenomaisesta pohjoispohjalaisuudesta (esim. *saura* 'pieles', joka on unohtunut *pr*-yhtymän esittelystä), hiukan useammin sen sijaan sellaisista laaja-alueisemmista ja näennäisesti yksioikoisista aineksista, joilla joka tapauksessa on merkitystä pohjoispohjalaisenkin murteiden kehityskuvaa hahmoteltaessa (esim. *k:n* astevaihtelun alalla *täällä*, *liittää*, *maittaa* ja *maistaa*, *vaiittää*, *saukko*).

Paitsi omia muistuinpanojaan Pääkkönen on hyödyntänyt myös arkisto- ja kirjallisuuslähteitä. Sanakirjasäätiön kokoelmista hän näyttää korjanneen parhaan sardon kahta äärimurretta, Hailuodon ja Utajärven murteita, selvitellessään. Vähäisemmäksi on jäänyt Nimiarkiston ja maanmittaushallituksen arkiston anti. Huomattakoon sentään esim. näihin kahteen lähteeseen perustuva *lampi*, *lamppi* ja *lammi* -asujen valtasuhteiden selvittely (s. 148—150), johon sisältyy myös asial-

lista lähdekritiikkiä, ja maanmittausasiakirjoista poimitut lisät *t:n* edustukseen (s. 201—202). Kirjallisista lähteistä tuntuu Oulun Viikko-Sanomat jääneen turhan vähälle huomiolle: hajapointoja vain lehden ensimmäisestä vuosikerasta 1829, nekin toisen käden lähteen mukaan. Tekijän väitöksessään esittämä puolustelu, että OVS:n kirjoitusten alkuperää on vaikea määrittää, ei pidä tarkoin paikkaansa; kirjavan aineiston joukossa on runsaasti sellaisia läheteitä, jotka tuskin voivat olla peräisin muualta kuin Oulun seudun omilta kynämiehiltä. Kokeeksi selaamissani OVS:n toisessa ja kolmannessa vuosikerrassa sellaisilta näyttivät ainakin usein toistuvat paikkakunnan säiden kuvaukset ja erityisesti monet murveväriset ilmoitukset: »Joka tahtoo tulevaksi kesäksi antaa Potaati-maata, taikka kaupunnissa, eli sen likitienoisa, arennin alle, ilmottakoon asian — —» (19/1831; sama savolaislähtöinen muoto myös 14/1831 — olisi sopinut pikku lisäksi *nyk-* yhtymän esitykseen); »— — saamme me, *perintien* kuratorit, tämän kautta halullisille ostajille ilmottaa» (temmekseläisen Erik Ollilan ilmoitus 2/1830; lisä Pääkkösen tutkimuksen sivulle 157); »Allekirjottaneelta katosi — — visa-piippu, hopio hulkkein eli *pislaein* kansa» (oulu-laisen Joh. Fredr. Dyhrin ilmoitus 35/1830; lisä s:lle 159); »Allekirjottanut on haltuunsa ottanut laitumelta punasen ruuna-hevoson, pieni valkia pilkka *otata* — —» (temmekseläisen Abram Takalon ilmoitus 44/1830; lisä s:lle 201) jne. Liminkalaisen Ljungo Tuomaanpojan lainsuomennoksia Pääkkönen on pitänyt pitkin matkaa silmällä, mutta murteen kehitystä kiistatta valaisevaa aineistoa niistä ei näy suuresti löytyneen.

Teoksen jäsennyys on selkeä; sen esikuvana on ollut lähinnä Martti Rapolan äännehistorian luennoista tuttu dispositio. Joskus harvahaan aineisto kuitenkin on sujahtanut tämän jäsennyksen kannalta väärään lokeroon. Joltain kannalta ehkä voidaan puolustaa *s:llisen* tyyppin *vikkokunsisa*, *üökunsin* sijoittamista *t:n* edus-

tuksen yhteyteen s. 86, mutta johdonmukaisuuden vuoksi olisi samassa kohti odottanut tietoja myös sellaisten rinnakkaisuuksien kuin *sousi* ~ *souti*, *paransi* ~ *paranti*, *läksi* ~ *lähti* edustuksesta murrealueella. Nyt niitä ei teokseen sisälly (sekundaaristi vahva-asteisten imperfektien joukossa s. 154 on jokin sellainen esimerkki kuin *lähtin* ja Wennolan mukaan *soutin* ~ *souvin*, lisäksi tähän yhteyteen varsinaisesti kuulumaton *kuñ künsm peltu^ua*). Geminaattojen astevaihtelun yhteyteen ovat livahtaneet mm. ruotsalaiset lainat *käpi*, *läku*, *rüku* : *rükusta*, *töpi* : *töpit* (s. 153). Lie-neekö tekijä käsittänyt ne geminaatan heikon asteen yleistyksiksi? Yksinäisklusiili on niissä murteen kannalta varmasti alkuperäinen, aivan niin kuin vastaaventyypisiin originaaleihin palautuvissa, yleiskielenkin tuntemissa tapauksissa *ruutu* (< ruots. *rote*), *ruutu* (< *ruta*) ja *suopa* (< *säpa*).

Enemmän huomauttamisen aihetta antaa jäsennyys yksityisissä esimerkkijaksoissa. Ei ole pelkästään Pääkkösen vika, että äännehistoriamme ovat miltei huomaimatta ruvenneet liukumaan joissakin suhteissa kovin epähavainnolliseen esitystapaan. Vastaisen varalle asia on ehkä syytä ottaa puheeksi. Kun tekijä vaikkapa s. 119 esittää **-öde-* sekvenssin edustusta, hän etenee pitäjittäin: kustakin pitäjistä peräkkäin, vain aaltomerkin erottamina, ensin sellaisia tapauksia kuin *luojettäli*, *kestä usijammanki vuojen*, *näki sinä nitä luojeta*, sitten sellaisia kuin *no tävesas tuot tämäki*, *voi ser rannuttäs sinä lüvesän* [kangasta puille]. Lukija saa kahlata läpi koko parikymmenrivisen esimerkkijakson, kunnes on päässyt varmuuteen siitä, minkä tekijä olisi vähällä vaivalla voinut ilmaista suoraan: on 1) *vuojen*-tyyppistä edustusta (mutta vain tiettyissä kantavartaloissa; nyt esimerkit pitäjittäin), 2) *tävesa*-tyyppistä edustusta (vain tiettyjen verbien 2. inf:n muodoissa; jälleen esimerkit pitäjittäin). Tällainen jäsennyystapa selittäväältä osaltaan kyllä hiukan laventaisi esitystä mutta esimerkistön osalta pikemmin supistaisi: ei tarvitsisi toistaa esimerkkisanaston pää-

osaa joka pitäjän kohdalla; riittäisi sanan tai sananmuodon noteeraaminen vanhempien äännehistoriain tapaan kertaalleen, kunhan esitystä samalla höystetään joistakin pitäjistä saaduilla erityisen osuvilla näytelauseilla. Puheeksi ottamani kohta ei Pääkkösen tekstissä ole suinkaan vaikeaselkoisin. Pahempia ryttöjä löytyy esimerkiksi sivuilta 203 (nykymurteen *ts*-sanoja lueteltaessa pitäjä pitäjältä jäsentämättä ruots. lainoja, ekspressiivisanoja ja kirjakielen tartunnaisia), 207 ja 209 (lähinnä ekspressiivisanoiksi luokiteltuja *kl-* ja *tr*-sanoja, joukkoon ilman kommentteja upotettuina kuitenkin myös sellaisia lainatapauksia kuin *roklata* < *träckla*, *vatrata* < *vattra*, *Kitron(oja)* < raam. *Kidron*[in laakso]), 217 (*tk* ja *tp* -yhtymien edustusta esiteltäessä sekaisin *keväkkesällä*-tyyppiset yhdyssanat [sic!], *takkakko*-tyyppiset liitepartikkelitapaukset, *ruvekkä*-tyyppiset morfeeminrajatapaukset ja sellaisia kantavartaloita kuin *mukka*).

Edeltäjistään Pääkkönen poikkeaa siinä, että hän on väitöskirjassaan ottanut käsiteltäväksi koko konsonantiston sijasta vain yhden lohkon konsonantistoa: klusiilit astevaihtelusuhteinen. Paisuttelusta häntä ei voida syyttää. Astevaihtelun alaiset konsonantit vaihtelusuhteinen ovat Pohjois-Pohjanmaan murteissa niin kuin muuallakin Suomessa ja sen lähisukkielessä keskeinen osa kielen fonologista ja morfofonologista järjestelmää, ja niin paljon kuin niitä on eri kannoilta käsiteltykin, niissä riittää tutkimukselle jatkuvasti uusia ongelmia, joukossa myös vaikeita ja teoreettisesti varsin merkityksellisiä.

Tärkeimmän lisän aiempaan tutkimukseen Pääkkönen tuottaa tuovan soveltaessaan astevaihteluilmiöiden tulkintaan entistä johdonmukaisemmin murremaantieteellistä näkökulmaa. Tutkimusalue, jossa länsi- ja itälähtöinen asutus ovat kohdanneet toisensa, on tuollaiseen sovellukseen ollut harvinaisen otollinen. Olen aiemmin (mm. Vir. 1966 s. 88 ja 1971 s. 160—161) viitannut lyhyesti interferenssiin, joka on johtanut omalaatuisen aste-

vaihtelu-uudennosten sarjaan eräällä toisella länsi- ja itämurteiden raja-alueella, nim. Päijät-Hämeessä. Siellä on *k:n* heikkoasteinen edustus vokaalienvälisessä asemassa pysynyt länsimurteiden mukaisena, mutta *t:n* heikkoasteinen edustus ei seuraa länsimurteita (hämäl. *l*) eikä puhastaasti itämurteitakaan. Idästä näet on omaksuttu periaate, että *k:n* ja *t:n* heikkoasteinen edustus eri äänneympäristöissä on sama, länneistä sitä vastoin tämän periaatteen toteutumistapa (*t:n* heikko aste noudattaa ennallaan pysynyttä läntistä *k:n* heikkoa astetta). Yksityiskohtaisessa tarkastelussaan Pääkkönen osoittaa nyt vakuuttavasti, että sama selitys yleensä pätee myös pohjoispohjalaiseen *t:n* astevaihteluun. Näin selittyvät *luje* 'lude' (vrt. *luje* 'lue'), *käjet* 'kädet' (vrt. *käjet* 'käet'), *lavot* 'ladot' (vrt. *havot* 'haot'), *sivotän* 'sidotaan' (vrt. *livoittä* 'liottaa'), *kavun* 'kadun' (vrt. *mavun* 'maun'), *käjettin* 'kaadettiin' (vrt. *räjempi* 'raaempi'), *tievot* 'tiedot' (vrt. *lievot* 'lieot') jne. — kaikki uudennoksia, joilla ei ole ollut vanhaa pohjaa länsimurteissa mutta ei liioin suoranaista esikuvaa lähimmissä idänpuoleisissa naapurimurteissa. (Savolaisia valtatyyppisiä ovat *luve*, *käet*, *läot*, *sivotän*, *käon*, *koattin*, *tijot*.) Päijät-Hämeen suhteita muistuttaa suuresti *j:n* edelleenleviäminen Pohjois-Pohjanmaalla sellaisiin tapauksiin kuin *vuojen* 'vuoden' (vrt. *sujen* 'suden', *tojen* 'toden'), *kājan* 'kaadan' (vrt. *kājetän*, *sāja* 'saada' (vrt. *kājan*). Huvittavia erikoistapauksia ovat mm. *ei saja* 'ei sada' (pro *ei sā*, joka olisi johtanut haitalliseen homonymiaan; johdoksen *saje* analogiaa) ja sporadisesti ilmenevä *kujottin* 'kudottiin' (ex anal. *kuje* 'kude'; sama tapaus myös Päijät-Hämeessä Kuhmoisten, Sysmän ja Hartolan murteissa).

Hyvin analysoitua murremaantiedettä sisältää myös *ts*-yhtymän edustusta koskeva luku. Pohjoispohjalaisille murteille ominaiseksi edustukseksi on yleensä selitetty vaihtelematon *tt* (*kattō* : *katton*), vain niiden itäreunalta Oulujärven länsi- ja pohjoispuolelta on tunnettu vaihtelutyypp-

pi *kattö* : *katon*, joka on tulkittu pohjois-pohjalaisen valtaedustuksen ja savolaisen tyyppin *kahtö* : *katon* kontaminoitumaksi. Pääkkönen puolestaan osoittaa vaihtelutyyppiä tavattavan vaihtelemattoman ohessa koko alueella, pitääjää ja sanatyyppiä myöten kuitenkin eri suhteissa, mitä hän havainnollistaa nauhoitteista laatimiensa tilastojen avulla. Oikeaan kai osuu hänen arvelunsa, ettei tällöin ole kyseessä pelkästään pohjalaisuuden ja savolaisuuden interferenssi. Onhan samanlaista myöhäistä mukautumista alkup. *tt*:n astevaihteluun havaittu mm. keskisissä hämäläismurteissa, joissa ei savolaista vaikutusta voida ajatella.

Vaikeissa kysymyksissä liikutaan, kun yritetään selvittää, mistä eri lähteistä Pohjois-Pohjanmaan murteiden läntinen ja itäinen kerrostuma perimmältään juontuvat. Pääkkönen tyytyy melko varoviin viittauksiin, ja ainakin länsilähtöisten piirteiden käsittelyssä hänen varovuuksensa kyllä ymmärtää. Joukossa tuntuu näet olevan yleisten länsimurteisuuksien lisäksi 1) lähinnä lounaismurteille ominaisia piirteitä, joiden levikki kuitenkin ulottuu Ala-, joskus Ylä-Satakuntaankin (esim. heikkoasteisuus *i*-loppuisen diftongin edellä tyypeissä *kärvänen*, *Pakanen*, *süko* yms., tyyppi *peljälä*, *märijän*, tyyppi *halavot*, tyyppi *aivottin*), 2) lähinnä hämäläismurteille ominaisia piirteitä, joiden levikki kuitenkin ylittää tai on ylittänyt Ala-Satakuntaan, jopa osaksi lounaismurteisiin asti (astevaihteluton *mettä* : *mettän*, »hämäläisen» *l*:n reliktit *mälüs* (*tin*), *Puurala*, *lalava*, *vilijat* yms.), 3) piirteitä, joiden levikin ydinaluetta ainakin nykyään on lähinnä Satakunta (tyyppi *livosa* 'lios-sa'). **K a i k k i** tällaiset tarkemmin paikantuvat piirteet voidaan osoittaa nyt tai aiemmin tunnetuiksi nimenomaan Ala-Satakunnassa, mutta uskaliaista olisi sen perusteella ruveta etsimään pohjois-pohjalaisuuden läntisiä lähtösiijoja näin suppealta alueelta. Päätelmiä tehtäessä tuntuu olevan vaarana erityisesti tyhjälle perustaminen. Metodinen virhe olisi järkeillä esimerkiksi harvojen *l*-reliktien no-

jalla, että Pohjois-Pohjanmaan läntisen perusmurteen puhujilla *δ:tä on edustanut yksinomaan hämäläinen *l*. Joukossa on hyvin saattanut olla *δ*-edustustakin; se vain ei ole voinut jättää jälkeensä reliktejä, kun *δ* puuttuu nykymurteen fonemikannasta kokonaan. Siihen, että *δ*:tä aikoinaan on tavattu Pohjois-Pohjanmaalla, voisivat välillisesti viitata murteen vaihtelemattomasti »heikkoasteiset» ruotsalaiset lainasanat *séli*, *puoji*, *luoji*, *läja*, *vovi*, *mävi* 'muoti'. Niiden nykyistä edustusta on vaikea ymmärtää, ellei ajatella välivaiheena Pohjois-Pohjanmaalakin kerran olleen *sedeli, *puodi jne., joissa sitten *δ* on tehnyt tilaa *ø*:lle, *j*:lle, *v*:lle kuten alkup. astevaihteluseroissa. Vai olisiko ajateltava, että tällaiset sanat on *δ*:llisinä kuultu kauppatiekoilla esim. Lounais-Suomessa tai Etelä-Pohjanmaalla ja suoraa päätä substituoitu murteen omilla tyypeillä: kun lounainen *veden* oli = PP *vän*, niin lounainen *sedeli* sai substituutikseen muodon *séli*?

Itäistä kerrostumaa eriteltäessä joudutaan samantapaisiin vaikeuksiin: keskiaikaista karjalaisuutta vai 1500-luvulta lähtien omaksuttua savolaisuutta? *t*:n heikon asteen mukautuminen *k*:n heikkoasteiseen edustukseen selittyisi periaatteessa kummasta lähtökohdasta hyvänsä, ja esim. *polun*, *halot*, *pelätä*, *märät* -tyyppiin tapaukset voisivat nekin olla yhtä hyvin vanhoja karjalaisuuksia kuin nuorempia savolaisuuksia. Ilman savolaisuuden tukea tällaiset tapaukset tuskin kuitenkaan olisivat voineet saada ekspansiovoimaansa, joka on ulottunut osassa tapauksia viime aikoihin asti. Riidattomia karjalaisuuksia jää kouraan lopulta pieni mutta sitä todistusvoimaisempi joukko: reliktiinomaisesti *rusehtu(a)*, *potaltä* ja ennen kaikkea abessiivin päätteen geminaattat:llisyys. Täysi syy varauksiin Pääkkösellä on sitä vastoin ollut sellaisten karjalaismallisten tapausten kuin *kovon*, *aivomma*, Hail. *aijat* kohdalla. Nehän voidaan yhtä hyvin selittää länsimurteiden suoraksi tai välilliseksi perinnöksi, samaan tapaan kuin *k*:n heikon asteen vokaalien-

välinen edustus yleensäkin.

Interferenssillä operoiva murremaantieteellinen tarkastelutapa on tietysti vain yksi niistä metodisista lisistä, joilla viimeaikainen teorianmuodostus on rikastanut astevaihteluilmiöiden käsittelyä. Tärkeitä lisiä on tuonut myös klassisen fonologian näkökulma. Pääkkösen tutkimuksessa huomaa sen välillistä vaikutusta mm. niissä kohdin, joissa hän käsittelee spirantin kadotessa syntyneiden vokaaliyhtymien luontumista murteen äännejärjestelmän kokonaisuuteen. Fonologian termistöä hän kuitenkin viljelee säästeliäästi ja hiukan ulkokohtaisella tavalla. Esimerkiksi sel-laiseen olennaiseen kehitysvaiheeseen kuin foneettis-mekaanisen astevaihtelun fone-maattistumiseen hän ei viittaa ainoassakaan kohden. Erottamalla selvästi mekaanisen ja fonemaattisen astevaihtelun hän olisi kaiketi välttynyt mm. semmoiselta totunnaiselta ajatuksenkululta (s. 152), että *vuotten, köyten* -tyyppisten mon. gene-tiivien aiheena on voinut olla paitsi *riihten, miesten* -tyyppisten myös tavua pi-tempien *estetten, neitsyitten* -tyyppisten gene-tiivien analogia. *Estetten* ei ole näet alkuaan ollut sen mahdollisempi kuin *vuoten*; on konstruoitava mekaanisen aste-vaihtelun aikoihin kuuluvat lähtömuodot **voitten* ja **estetten* (jälkimmäiseen vrt. **samalten* 'samaten', **vastaittak* jne.), joista säännöllisen kehityksen tietä olisi saatu **vuoten*, **estetten*. *Vuotten* ja *estetten* ovat kumpikin samojen edellytysten vallitessa syntyneitä analogiamuodosteita, jotka ovat olleet mahdollisia vasta astevaihtelun muututtua fonemaattiseksi, ts. vaiheessa, jolloin vahvan ja heikon asteen esiintyminen ei enää ollut johdettavissa seuraavan tavun avonaisuudesta ja umpinaisuudesta.

Klassisen fonologian sovellus on Pääkkösen tutkimuksessa siten jäänyt suotavaa pinnallisemmaksi. Generatiivin fonologian vaikutuksesta siinä vuorostaan ei näy merkkiäkään. Olisi ollut tarpeetonta vaatia, että Pääkkönen olisi yrittänyt pukea tutkimuksensa generativistisen kaavakie-len muotoon, mutta näin vähällä ei olisi

suonut hänen jättävän tilaisuutta kokeilla generatiivin tulkinnan selityskykyä. Mikä on loppujen lopuksi se kielitajussa elävä suhdejärjestelmä, joka pitää murteen nykyisen astevaihtelun hahmollaan? Hyödyttäänkö sen kuvauksessa äännteellisten »syvärakenteiden» oletuksesta, ja jos hyödyttään, niin millaisten rakenteiden? Missä määrin äännteellisillä edellytyksillä yleensä voidaan operoida: löytyykö »syvä-rakenteesta» mentalistinen selityspenuste, jonka avulla on johdettavissa heikko aste inessiivissä *seljäsä* ja vahva aste omistus-liitteisessä muodossa *selekännä*, vai onko tyydyttävä vain luettelemaan ne pääte-morfeemit, joiden yhteydessä vahva ja heikko aste esiintyvät, ja todettava samalla luettelon memorointia helpottavat systemaattiset kytkökset (*seljäsä* : *seljästä* kuten *seljällä* : *seljältä*; *selekännä* kuten *selekäni*, *selekäsi*)? Mitkä seikat pitävät koossa astevaihtelua uhmaavia vahva-asteisia vartalosikermiä: merkitys (sukulaistenimet *setä, äiti, tati*), merkitys yhtyneenä äännerakenteeseen (paikkaa, aikaa, ulottuvuutta ilmaisevat lyhyt + lyhyt -tavuiset tapaukset *taka, likitti, pikemmin, tükö, etempänä, pitempi, pitin*) vai pelkkä perinne, osaksi ehkä joidenkin karakterististen äännepiirteiden tukemana? Viimeksi mainitsemaani vaihtoehtoon tuntuisivat viittaavan astevaihteluttomat lainasanat *poka, laku, suti, klupu, rüti, kütü, töpi, käpi, runti, krinti, pelti* jne. Tavallinen nykymurteen puhuja tuskin hahmottaa niitä nimenomaan lainoiksi, mutta uutuudeltaan ne ovat kerran sellaisiksi hahmottuneet ja siksi jääneet mukautumatta lainausaikana jo puoliproduktiiviksi käyneisiin vaihtelukaavoihin. Tällaiset kysymykset eivät tekijää näy askarruttaneen.

Elleivät suoraan, niin välillisesti generatiivismin virikkeet olisivat voineet auttaa myös sen pohtimisessa, mikä lopulta on »äännelaillista». Otan esimerkin vokaalienvälisen **y:n* edustuksesta, jossa murteen pasmoja ei näytä sekoittaneen läntisen ja itäisen vaikutuksen interferenssi ja jossa äännelaillisen kehityksen siksi voi odottaa kuvastuvan ainakin yh-

destä häiriölähteestä vapaana. S. 50—51 Pääkkönen hipaisee kiintoisaa kysymystä: miksi *ruvis* (< *ruvis), vaikka toisaalta *lujin* (< *luvin)? Oikeaan ilmeisesti osuu hänen vastauksensa, että juuri *-wi-* on odotuksenmukainen edustus ja *-uji-* analoginen (vrt. *lujen* < *luven). Lukijan mielessä kuitenkin herää kysymys, onko liioin analogialähteenä toiminut *-uje-* edustus häiriöttömän kehityksen tulos. Sellainen tapaus kuin *küvetä* tuntuu viittaavan siihen, että odotuksenmukainen kehittymä suppean labiaalivokaalin ja *e*:nkin välissä on *v* eikä *j*, ja silloin *lujen* voisi vuorostaan selittyä *hujen*, *kojen* -tyyppisten muotojen analogiaksi. Huomattakoon näiden kaksitavuisien vartaloiden samahahmoisuus ja *kükene-*: *küvet-* vartalon erihahmoisuus, joka on sitä voinut suojata analogialta. Mutta ovatko *hujen* ja *kojen* sitten nekään ankarassa mielessä säännöllisiä: eikö sellainen tapaus kuin *koittä* osoita, että odotuksenmukainen tyyppi on pikemmin tavusupistuma ja että kaksitavuinen tyyppi *hujen*, *kojen* puolestaan selittyy vahva-asteisten vartaloiden *hake-*, *koke-* vaikuttamaksi tavunrajan tehostukseksi? Generativisti tulkitsisi *koittä*-tapauksen varmaan kernaasti restrukturoitumisen tulokseksi: sana, jonka omassa paradigmassa ei ole vahva-asteista vartaloa, on ollut turvassa vahvan vartalon aiheuttamalta kaksitavuisuuden palautukselta, ja sen ilmentämä »äännelaillinen», »häiriintymätön» kehittymä on siksi säilynyt leksikkoon sellaisenaan samoin kuin monissa muissa vastaavanlaisissa tapauksissa (vrt. *siellä* vaikka *ijän*, *süs* vaikka *küvün*, *näättä* vaikka *ei nävä*, *maittä* vaikka *hujin*). Tekee mieli lukea tämä selitystapa historioivan generativismin toistaiseksi niukahkolle voittotilille; se saattaa tuoda käsitteellistä selvyttä vanhaan kysymykseen äännelaillisen ja epä-äännelaillisen kehityksen suhteesta, vaikka tuntuu sellaisenaan vielä hiukan vajaalta. (Suurtaajuisissa sanoissahan on paradigmaattisten assosiaatiotiteiden valitessakin joskus voinut toteutua äskeiseen verrattava eristyminen paradigman muis-

ta muodoista: murt. *teke-*: *tien* vaikka *reke-*: *rën*, *mako-*: *moata* vaikka *tako-*: *täta*, *pitä-*: *ei pie* vaikka *itä-*: *ei ijä*. Huom. myös suurtaajuisuuden ja pikapuheisuuden yhteistiliin vietävä poikkeuksellinen kehittymä *näke-*: *ei nã*, joka tunnetaan Oulunkin puolella.)

Jos Pääkkönen tähän tapaan olisi malttanut seurata johtolankaansa loppuun asti, hän olisi hyvinkin voinut päätyä otaksumaen, että häiriöttömän kehityksen tuotteita olisivat olleet a) *a-e* > *ai, *ä-e* > *äi, *o-e* > *oi (*hain 'haen', *näin 'näen', *koin 'koen'), b) *u-e* > *ue, *ü-e* > *üve* (*luven 'luen', *küvetä*) ja että nykyinen *j*:llinen edustus perustuu *a*-ryhmän tapauksissa saman paradigman vahva-asteisten muotojen vaikutukseen, *b*-ryhmän tapauksissa taas samahahmoisten *a*-ryhmän tapausten vaikutukseen (ja *hujin*, *lujin* -tyyppisissä tapauksissa vuorostaan vahvan asteen ja *hujen*, *lujen* -tyyppiin yhteisvaikutukseen). Uhkarohkeaksi konstruktiota tuskin olisi voitu väittää. Ovathan oletetut häiriöttömät kehittymät samoja, jotka Pohjois-Pohjanmaan murteissa selvästi ovat säännöllisiä toisen ja kolmannen tavun rajaisissa vokaaliyhtymätapauksissa ja jotka savolaismurteissa tavataan semmoisinaan myös ensi ja toisen tavun rajalla.

Tavan mukaan esitän vielä joitakin reunahuomautuksia, joihin Pääkkösen teoksen detaljit ovat antaneet aihetta.

S. 27 mainitaan selitykseni, jonka mukaan pohjalaismurteiden tyyppi *puniki* on kontaminoituma läntisestä tyyppistä *punike* ja itäisestä *punikki*. Kun tekijä paria riviä aiemmin viittaa sellaisiin lähteisiin kuin Heikki Ojansuun kirjoitukseen »Tornion murteen itäsuomalaisuudet» (Vir. 1913 s. 152) ja Martti Rapolan *i-diftongitukimukseen* (sen sivuihin 73—75), hän olisi voinut huomauttaa asiasta, joka minulta aikanaan on jäänyt huomaamatta: sama luonnostaan tarjoutuva selitys on esitetty jo noissa kahdessa lähdekohdassa.

S. 81 Pääkkönen selittää, että »Setä-

län astevaihteluteorian mukaan *hk*-yhtymä on myöhäiskantasuomessa ollut astevaihtelun ulkopuolella (YSÄH s. 123—124)». Näin kategorinen ei Setälän kanta mp. ollut; hän vain piti astevaihtelun »yhteissuomalaisuutta» tässä tapauksessa epävarmempana kuin *ht*-yhtymässä. »Astevaihteluteoriasta» puhuminen YSÄH:n yhteydessä ei muuten ole paikallaan. Tavallisesti tuolla teorialla tarkoitetaan sitä hahmotelmaa, jonka Setälä esitti v. 1895 astevaihtelun suomalais-ugrilaisesta alkuperästä (painettuna SUSA 14:3, v. 1896) ja jonka hän myöhemmin laajensi käsitteeseen samojedikeiletkin.

S. 120 ja 123 oletetaan partikkelissa *müöten*, *müötin* vahvan asteen yleistystä. Tämä itämurteinen tyyppi ei kuitenkaan suoranaisesti rinnastu länsimurt. tyyppiin *myöden* (= Oulun seudun *müöjen*), vaan se sisältää alk. geminaatta-*t*-llisen pääteaineksen, jonka heikon asteen edustajana *t* on odotuksiemukainen (alk. **müöten*, vrt. veps. *möte*).

S. 121 esitetään **-ödi-* kombinaation edustusta valaisevina tapauksina mm. *müvi* 'muoti' ja *küvinäki* ~ *kütiäki* 'hameen helmäpäärme'. Edellinen sana kuuluu kai pikemmin **-üdi-* kombinaation yhteyteen (ruotsin *ö:n* korvautumiseen *ü:lla* vrt. esim. *ruusu* < *ros*). Jälkimmäinen sana ei kuulu *t:n* astevaihtelun alaan ensinkään. Sillä on murteissa runsaasti toisintoja: paitsi *küvinäki* ja *kütiäki* myös *külinäki* (mm. Etelä-Pohjanmaalla), *kürinäki* (samoin), *kürninäki* (lounaismurt., Satakunta), *küniäki* (lounaismurt., Uusimaa, kaakkoishäm. murteet). Näistä *küniäki* viittaa selvimmän sanan ruotsalaiseen alkuperään; originaali on *skoning*, jonka Cannelin suomentaa sanoilla 'kengitys; raudoitus; (å plagg) lieste' ja esim. Ahlman 1865 mm. sanoilla 'pallistus, reunistus, reunus'. Sanan variointi suomen murteissa on yhtä säännötöntä kuin nuorten ruotsalaisten lainojen useasti muulloinkin. Lieneekö *v:*lliseen asuun olut vaikuttamassa mm. Pohjois-Pohjanmaalla tunnettu lähimerkityksinen murrenana *kuupia*, *kuuvittaa* 'koota rypyttämällä

parrassaumaa (pieksua neulottaessa)»?

S. 142 ovat puheena *lähteä*-verbin infinitiivi- ja passiivimuodot *lähtä*, *lähtän*. Tekijä selittää ne konsonanttivartaloiksi muodoiksi, jotka sisältäisivät analogisen vahvan asteen. Alkuperäiseksi olettamiaan heikkoasteisia konsonanttivartaloisia muotoja hän ei esitä, mutta kaiketi sellaisiksi olisi suomen kannalta konstruoitava lähinnä **lähä* (< **lähdäk* < **lähtäk* < **läkt-täk*) ja **lähhän*; vrt. *tehä* : *tehhän* ja *nähä* : *nähhän*. Vaikka tällaisia joskus olisi esiintynytkin, tuntuu kyseenalaiselta, voisiko niillä olla yhteyttä nykymurteiden edustukseen. Epäilyä lisää se, ettei tiedossa ole *lähkön*, *lähnüt*-tyyppisiä imperatiivi- ja partisiippimuotoja, joita konsonanttivartaloisissa paradigmissa odotaisi tavattavan, kun kerran on myös *tehkön* ja *tehnüt*. Missään ei tavattane liioin pass. imperfektiä **lähtin*, jollaista äskeinen rekonstruktio samoin edellyttäisi loogiseksi täydennykseksen. Käsitittäisiin *lähtän*-muodon sisäheittäiseksi pikapuhemuodoksi, jonka edeltäjä on ollut vokaalivartaloainen *lähelän*, ja inf:n *lähtä* sen mallin mukaan syntyneeksi. Selitys sopii moitteettomasti suurimpaan osaan sitä aluetta, jossa *lähtä*, *lähtän*-muotoja tavataan; niitä on merkitty paitsi Pohjois-Pohjanmaalta ainakin kaakkoismurteista, Etelä-Savosta ja Kainuusta. Kaakkoismurteis-eteläsavolaisen alueen kupeessa tyyppi tunnetaan myös kaakkoishämäläisten murteiden puolella Kymenlaaksossa (Kymi, Sippola, Elim., Iitti), jossa se on joko lainaa itämurteista tai jääne näiden seutujen itämurteisesta pohjakerroksesta. Erikseen huom. lyydin *lähtä*, joka perustuu vepsäläistyyppiseen sisäheittoon (vrt. veps. *lähtta*).

S. 143 tehdään Hailuodon murteen infinitiiveistä *tehhä*, *nähhä* kaukokantoisia päätelmiä. Tekijä pitää näet mahdollisena, että ne olisivat »Laatokan karjalan» pystyä perintöä. Jo tyyppin hajanainen levikki pitkin itämurteita *tehä*, *nähä*-tyypin rinnalla osoittaa oikeaksi hänen vaihtoehdoisen selityksensä: sen, että kyseessä on vasta yleisgeminaation mahdollistama nuori uudennos.

S. 144 on *lt*-yhtymän astevaihtelua osoittaviin esimerkkeihin eksynyt nuori laina *valtesmanni* ~ *vallesmanni* (< ruots. *befallningsman*).

S. 164 mainitaan, että liitepartikkelisä **-kik* ~ **-yik* saattaa spirantin paikalla esiintyä »analoginen» *h*. Pikemmin kyseessä kai on hiatusta täyttävä siirtymäänne. *n*-loppuisiin sananmuotoihin liitettävää varianttia (tyyppi *johonni**) käsitellessään tekijä olisi voinut ottaa varteen sen, mitä Heikki Leskinen on tästä tyyppistä kirjoittanut Vir. 1961 s. 147. Erään lisänäkökohdan olen esittänyt Vir. 1971 s. 161.

S. 174 tulkitaan muoto *koivikkojen* ensin mon. 2. gen:ksi, sitten »siirtymäänne» mon. 1. gen:ksi. Kumpikin formulointi oudoksuttaa. Mon. 2. gen. tästä sanasta kuuluisi kai *koivikkoin* (vrt. Hail. *jürkkäin kallijoin sissan*), odotuksenmukainen mon. 1. gen. taas *koivikkojen*. Tyyppi *koivikkojen* on selvästi tavua lyhemmän mon. 1. gen:n (tyyppi *ukkojen*) analogiaa, ja sellaisena se olisi sopinut mainita s. 27, jossa tämäntyyppisiä vahvaasteisia analogiamuotoja sanotaan tavatun vain illatiivista (*pänikköihin* pro *päniköihin). Kummastuttaa muuten, ettei mon. partitiivista ole mp. esitettävänä yhtään vastaavanlaisista analogiamuotoa (esim. *railakkoja pro *railakoita*; Pääkkösellä on kyllä tieto satunnaisesti havaitusta tyyppistä *railakkoita*). Omiin Muhoksen murteen muistiinpanoihini huomaan merkinneeni *hawukkoja* 'haukkoja'.

S. 180 tyyppi *vanahemmülen* esitetään samanlaisena vahva-asteisena ominaisuudennimen muotona kuin mm. illat. *kurjüten*. Tässä synnyltään hiukan epäselvässä muototyyppissä on kysymys ilmeisesti *tt*:n heikosta asteesta (vrt. *enilen*, *vanhemmiten* yms.).

S. 185 alav. annetaan käsittämätön selitys, että *makasin*-tyyppiseen imperfektiin »on yleistetty spirantin paikalle *s*».

S. 188 selitetään, että *pillausi*, *jakkausi*-tyyppiset imperfektit ovat syntyneet konsonanttivartaloisten *pillauta*, *jakkaukka*-tyyppisten muotojen mallin mukaan.

Alpo Räisänen on Vir. 1967 s. 99—107 nähdäkseni sitovasti osoittanut, että kehitys ainakin tällä murrealueella on ollut päinvastainen: ensin *pillausi*-tyyppiset imperfektit hankalan tyyppin **pillau(i)* sijaan, sitten niiden mallin mukaan konsonanttivartaloiset muodot, joiden levikki yhä nykyään on suppeampi kuin *s*:listen imperfektien.

Pääkkösen tutkimus, kahdentoista vuoden utteran työn tulos, täyttää melkoiset vaatimukset. Tarkasti dokumentoituvana aineskokoelmana se on huomattavan arvokas, aineistoa suhteuttavalta ja selittäväältä osaltaan sen sijaan hiukan niukempi-antinen kuin kernaasti olisi nähnyt. Sen yksityiskohtiin sisältyy joka tapauksessa runsaasti myös solidia suhteutusta ja selittämistä, ja niissäkin kohdin, joissa tämä puoli voi jättää toivomisen varaa, Pääkkönen on antanut tulevalle tutkimukselle vankkoja lähtökohtia ja hyviä virikkeitä. Hänen murremonografialleen jää toivoamaan jatkossakin menestystä.

Terho Ikonen